

ZIJN ER IN NEDERLAND VERSCHILLENDE BOOM-MARTERPOPULATIES EN WAT BETEKEN'T DAT VOOR HET PROVINCIALE BEHEER?

Sim Broekhuizen en Gerard J.D.M. Müskens

De boommarter (*Martes martes*) is één van onze meer zeldzame zoogdiersoorten en van de inheemse roofdiersoorten zeker de zeldzaamste. Boommarters zijn voornamelijk actief in de schemering en nacht; overdag rusten ze in holten onder de grond, in boomholten of in de kronen van bomen, vaak op een oud vogelnest. Alleen wanneer vrouwtjes jongen hebben die ze van prooi moeten voorzien, gaan ze er ook overdag op uit. Ze zijn dan erg alert en dat alles maakt dat volwassen boommarters maar weinig worden gezien. De jongen zijn de eerste maanden argelozer en hangen, als de moeder op stap is, vaak voor een deel uit het nest. Toch blijft het vinden van een boommarternest veelal een toevalstreffer. De vraag waar boommarters wel en niet voorkomen, kan alleen maar op basis van samenvoeging van gegevens van een reeks van jaren - en dan nog met een slag om de arm - worden beantwoord. De vraag naar het aantal aanwezige dieren kan alleen maar via extrapolatie van home range-gegevens beantwoord worden.

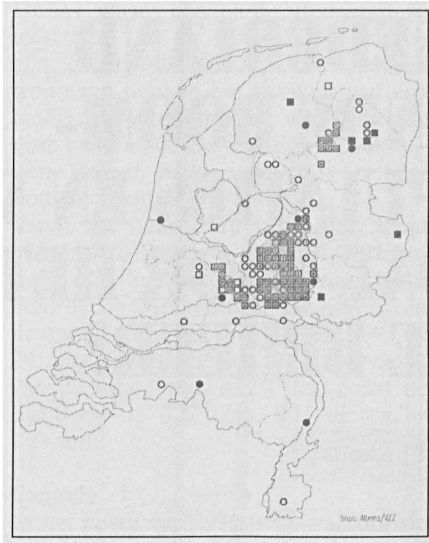

Boommarter versus steenmarter

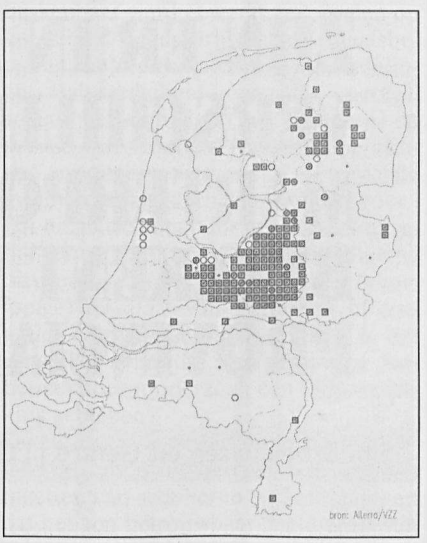
Een bijkomend probleem bij de inventarisatie van het boommarterbestand is dat de gelijkenis met onze andere inheemse martersoort, de steenmarter (*Martes foina*), verraderlijk groot is. Weliswaar gaat het in de populaire literatuur meestal genoemde onderscheid van een afgeronde, geel-oranje keelvlek bij de boommarter en een gevorkte witte bief bij de steenmarter heel vaak op, maar er zijn zoveel uitzonderingen op dit kenmerk, dat verwarring regelma-

Inventariseren van boommarters is moeilijk. Ze zijn vaak kort zichtbaar. Is het een boommarter of een steenmarter?

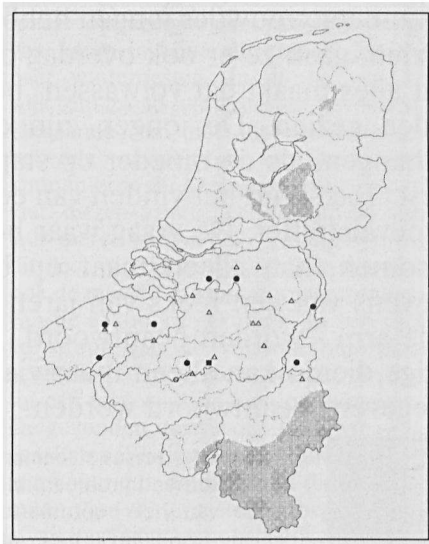
Foto: Sim Broekhuizen, Alterra

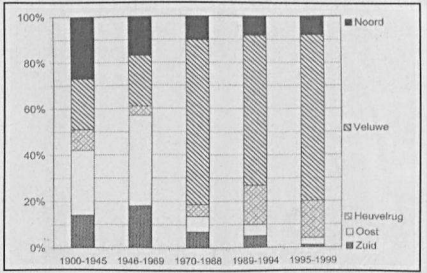
Figuur 1. Vondsten van reproductieve (gevulde symbolen) en niet-reproductieve (open symbolen) boomkruipers uit de periode 1989-1999. Vierkantjes: vrouwjes; rondjes: mannetjes. Gearceerd: gebieden met regelmatige voortplanting. Naar Broekhuizen & Müskens, 2000.

Figuur 2. Vindplaatsen van de boomkruiper uit de periode 1989-1999. Vierkantje: zekere waarneming; gevuld rondje: waarschijnlijke waarneming; open rondje: mogelijke waarneming; stip: aanwijzing. Uit Müskens, Broekhuizen & Wijsman, 2000.

Figuur 3. Boomkruipermeldingen uit Zuid-Nederland en Vlaanderen uit de periode 1989-2000. Vierkantje: bevestigde voortplanting; gevulde rondjes: gecontroleerde vondsten; open rondjes: niet-gecontroleerde vondst; driehoekjes: veldobservaties; gearceerd: gebieden met regelmatige voortplanting. Naar Van Den Berge, Broekhuizen & Müskens, 2000.

Figuur 4. Verdeling van de boomkruipermeldingen uit vijf perioden over verschillende delen van Nederland. N: Noord-Nederland; O: Oost-Nederland; V: Veluwe; H: Utrechtse Heuvelrug; Z: Zuid-Nederland. Naar Müskens, Broekhuizen & Wijsman, 2000.

tig optreedt. Wat haast nog verraderlijker is, is dat beide soorten soms op plaatsen leven waar men eigenlijk de andere soort zou verwachten. Boommarters kunnen incidenteel domicilie kiezen in bewoonde huizen, terwijl steenmarters soms hun verblijfplaats in een boomholte kiezen. Dit alles leidt ertoe dat wij bij het vaststellen van het verspreidingsgebied zeer terughoudend zijn bij het opnemen van meest kortstondige zichtwaarnemingen. Gezien de schuwheid van de boommarter blijven dan vooral de vondsten van verkeersslachtoffers over, als postuum bewijs voor hun voorkomen ter plaatse.

Onderzoek boommarters

Door het verzamelen van doodgereden boommarters hebben we in de afgelopen vijftien jaar getracht een beeld te krijgen van de gebieden waar deze nog voorkomt. Nu hebben boommarters een territoriaal sociaal systeem. Zodra de jongen geslachtsrijp zijn en zich seksueel actief gaan gedragen, moeten of de ouderdieren of de jongen het veld ruimen om elders een vrij leefgebied te vinden. In de praktijk zijn het vooral de jonge dieren die naar een ander leefgebied moeten omzien. De gevonden verkeersslachtoffers omvatten dan ook voor een deel de weggetrokken en vaak nog zwervende dieren die niet indicatief zijn voor het feitelijke verspreidingsgebied. Voor zover het echter een meerjarig, seksueel actief dier betreft en zeker als het om een drachtig of zogend wijfje gaat of om een jong dier dat nog van de moederzorg afhankelijk is, dan kan men gevoeglijk aannemen dat het slachtoffer afkomstig is uit het werkelijke voortplantingsgebied van de boommarter. De vondsten van verkeersslachtoffers konden worden aangevuld met de vondsten van nesten van boommarters met jongen, die de afgelopen tien jaar vooral zijn bijeengebracht door leden van de Boommarter Werkgroep van de VZZ.

Verspreiding van de boommarter in Nederland

Als al deze gegevens samengebracht worden, dan ontstaat voor de periode 1989-1999 het volgende kaartbeeld van vondsten van reproductieve en niet-reproductieve dieren (figuur 1), met daarin gearceerd aangegeven de gebieden met regelmatige voortplanting. Als daaraan nog de mogelijke en waarschijnlijke boommarterwaarnemingen worden toegevoegd, dan ontstaat het kaartbeeld

De vondsten van nesten van boommarters vormen in het onderzoek een aanvulling op de vondsten van verkeersslachtoffers. Foto: Rollin Verlinde

van het incidenteel en structureel voorkomen van de boommarter in Nederland dat is weergegeven in figuur 2. De aanvullingen betreffen vooral het Kennemerland en de Gelderse Vallei, gebieden waar de laatste decennia geen steenmarters zijn gesignaleerd en waar de kans op verwarring met deze laatste soort klein kan worden geacht.

De meldingen uit Kennemerland stellen ons nog steeds voor een dilemma: ze zijn te talrijk om te negeren, maar een concrete aanwijzing voor voortplanting van boommarters in dit gebied ontbreekt tot nu toe. De herkomst van de dieren is onduidelijk. Er lijkt sprake te zijn van een kleine, op zichzelf staande populatie.

Een ander nog niet goed begrepen fenomeen vormen de boommarters die in de laagveengebieden van de Oude Venen bij Eernewoude in Friesland en de Wieden in de Kop van Overijssel leven. Geografisch gezien lijken deze dieren te behoren tot de populatie van de Fries-Drentse Wouden, maar wellicht hebben we hier ook te maken met een speciaal

soort ecotype dat al langer op zich zelf staat en speciaal aangepast is aan het leven in broekbossen in het waterrijke gebied. We weten er nog niets van.

Boommarter-kerngebieden

Uit de figuren 1 en 2 komt naar voren dat we in Nederland nog maar drie gebieden hebben waar de boommarter zich regelmatig voortplant: de Fries-Drentse Wouden, de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. De waarnemingen en vondsten in de Gelderse Vallei geven aan dat er waarschijnlijk nog enige samenhang is tussen de populatie van de Veluwe en die van de Utrechtse Heuvelrug. In hoeverre er nog samenhang is met de populatie in de Drents-Friese Wouden is een kwestie die nader onderzocht dient te worden. De vondsten in het gebied tussen deze bossen en de Veluwe betreffen, voor zover onderzocht, alleen jonge, seksueel nog niet actieve mannetjes. Dat geldt, op een enkele uitzondering na, ook voor de dieren die aan de oostkant van het IJsseldal en in het gebied tussen Nederrijn en Lek en Waal en Merwede zijn gevonden. Vooral deze laatste vondsten geven aan dat het voor boommarters mogelijk is rivieren ter breedte van de Nederrijn - en dus ook de IJssel en de Maas - over te steken, al dan niet gebruik makend van bruggen. De gevonden verkeersslachtoffers zijn allen dieren die het contact tussen met name de Veluwe en andere gebieden niet hebben gerealiseerd. In hoeverre er wel dieren zijn die de nu bekende voortplantingspopulaties hebben verbonden, is een vraag waarop met gebruikmaking van de moderne molecuair-genetische onderzoekstechnieken wellicht het antwoord is te geven.

Boommarters in Zuid-Nederland

Aparte aandacht verdienen de meldingen uit Noord-Brabant en Limburg. Het is niet waarschijnlijk dat het hier dieren betreft die van de Veluwe of de Utrechtse Heuvelrug afkomstig zijn. Het Zuidlimburgse dier kan in principe hebben afgestamd van de populatie in de Ardennen. Voor de andere vondsten is dat minder waarschijnlijk: deze dieren behoorden wellicht tot een aparte Zuidnederlands/Vlaamse populatie waar-

van we weinig weten, maar die waarschijnlijk al sterk verbrokkeld is (figuur 3). De terugloop van deze populatie op Nederlands gebied wordt geïllustreerd in figuur 4, waarin de relatieve bijdragen van de boommartermeldingen uit verschillende gebieden in verschillende tijdsperiodes zijn weergegeven. Ondanks de verschillende beoordelingscriteria en fluctuerende belangstelling voor de soort in de diverse gebieden, geeft deze figuur waarschijnlijk wel goed aan hoe de ontwikkeling van de boommarterstanden in andere delen van Nederland zich verhoudt tot de Veluwe. Het zijn vooral de populaties in oostelijk Nederland (Twente en de Achterhoek) en Zuid-Nederland die nu met acuut uitsterven worden bedreigd.

Of er vroeger wel uitwisseling is geweest tussen de Zuid-Nederlands/Vlaamse populatie en die van de Veluwe en de Ardennen, of in ieder geval aanvoer vanuit deze populaties, zou ook uit molecuair-genetisch onderzoek kunnen blijken. Een probleem is echter dat er in Zuid-Nederland en Vlaanderen nog maar zo weinig dieren worden gevonden en er dus ook maar van zo weinig dieren genetisch materiaal kan worden verzameld, dat we voor het beantwoorden van deze vraag wellicht al te laat zijn.

Van verspreiding tot beheer

Als we nu de stap maken van verspreiding naar beheer, dan zien we dat we in de verschillende provincies met verschillende situaties en noodzakelijkheden van doen hebben. In hoeverre er sprake is van een of meer aparte laagveenpopulaties en in hoeverre die een aangepast beheer behoeven, is niet bekend: over de ecologie van deze dieren ontbreekt ons nog elke informatie. Hetzelfde geldt overigens voor de mogelijke duinpopulatie in Kennemerland. In Oost-Nederland lijkt het uur U al bijna te hebben geslagen. Een recente vangst van een boommarter nabij het Woodsche Veen ten zuiden van Winterswijk - het dier werd weer losgelaten - geeft weer enige hoop. Uitbreiding van het bosareaal en versteviging van de samenhang tussen de bosgebieden in het oosten en het aangrenzende Duitse gebied is een vrij acute noodzaak wil de boommarter er nog kunnen overleven of zich eventueel kunnen hervestigen. In Zuid-Nederland, waar we overigens maar bitter weinig van weten, dient het beheer gericht te zijn op zowel kwalitatieve als kwantitatieve verbeteringen

Boommarters die proberen andere populaties te bereiken, worden vaak doodgedood. Zijn er boommarters die het wel lukt?
Foto: Rollin Verlinde

van de bosgebieden en hun onderlinge verbindingen, vooral ook in samenhang met de bossen in de Belgische provincies Limburg en Antwerpen.

De Drents-Friese Wouden

In de Drents-Friese Wouden hebben we te maken met een kleine, maar nog productieve populatie met waarschijnlijk nog weinig uitstraling naar bosgebieden in de omgeving. Hier dient het beheer vooral gericht te zijn op vergroting van het kerngebied, uitbreiding en kwalitatieve verbetering van de omliggende bosgebieden (inclusief het Kuinderbos in de Noordoostpolder) en vooral op de samenhang tussen de diverse bosgebieden waar nu nog voortplanting plaatsvindt en met de omliggende bosgebieden, opdat zich hier een ook op de lange duur levenskrachtige metapopulatie kan ontwikkelen.

De Utrechtse Heuvelrug

Op de Utrechtse Heuvelrug leeft een populatie van ongeveer dezelfde omvang als in de Drents-Friese Wouden. Ook deze moet het in eerste instantie hebben van een verbeterde samenhang tussen de verschillende delen. Het gebied raakt steeds meer versnipperd door de zich uitbreidende bebouwing en de verkeersinfrastructuur. Voor de nabije toekomst staat de verbreding van de A12 en de spoorlijn Utrecht-Arnhem op stapel. Hier zal met kracht moeten worden gestreefd naar meerdere en robuuste oversteekplaatsen. Dat de populatie in het noordwestelijke deel van de Heuvelrug nu al zwak is, moge blijken uit het feit dat bosgebieden na het sneuvelen van de territoriumhouder soms pas na verloop van jaren weer herbevolkt raken. Aanvulling vanuit de Veluwe lijkt voor de Utrechtse populatie van levensbelang en het beheer dient zich vooral ook te richten op het veiligstellen en versterken van de landschapelijke verbindingen met de Veluwe.

De Veluwe

De Veluwe herbergt als geheel nog een levenskrachtige boommarterspopulatie. Toch zijn er enige aspecten die zorgen baren. Nog zwermen soms dieren uit naar omliggende gebieden, maar de sterfte lijkt er toch zorgelijk hoog. In buitenlandse literatuur wordt aangegeven dat in het veld boommarters vaak pas aan het einde van hun tweede of aanvang derde levensjaar seksueel actief worden, tenzij ze al in hun tweede

levensjaar over een eigen territorium beschikken. Op de Veluwe zijn bijna alle boommarters al met hun tweede jaar seksueel actief, wat zou inhouden dat ze dan voor het grootste deel al een eigen territorium hebben. Dit kan wijzen op een hoge turn over in de populatie: jaarlijks zouden bijna net zoveel territoria vrijvallen als er jonge dieren volwassen worden. De oorzaak van de vermoedelijk hoge turn over is niet zeker. De gedachten gaan evenwel in de eerste plaats naar sterfte door het verkeer. De intensivering daarvan kan, zonder adequate maatregelen, de functie van het gebied als 'bron' voor omliggende gebieden, op korte termijn teniet doen en het gebied tot een 'put' doen worden; een 'put' die dan niet meer vanuit een andere bron gevuld kan worden.

Vervolgonderzoek

Hoe de verkeerssterfte kan worden verminderd is een probleem waar we nog geen goede oplossing voor hebben, want we weten nog onvoldoende over de gedragingen en verplaatsingen van de dieren in het veld. Daarvoor is het intensief volgen van gezenderde dieren waarschijnlijk één van de weinige mogelijkheden. Men kan ook min of meer op de gok maatregelen treffen, zoals het bruikbaar maken van verkeersportalen om wegen over te steken, het aanleggen van fauna-tunnels of het plaatsen van rasters, maar het is dan wel zaak het effect te monitoren. De Veluwe is waarschijnlijk nog het enige gebied in Nederland waar de aanwas voldoende is om zulk onderzoek uit te voeren, ook in het belang van de andere gebieden. Maar de tijd dringt wel.

Literatuur

- Broekhuizen, S. & G.J.D.M. Müskens, 2000. Geslachtsafhankelijke dispersie bij boommarters *Martes martes* in Midden- en Noord-Nederland. - *Lutra*, 43: 109-118.
- Müskens, G.J.D.M., S. Broekhuizen & H.J.W. Wijsman, 2000. De verspreiding van de boommarters *Martes martes* in Nederland, in het bijzonder in de periode 1989-1999. - *Lutra*, 43: 81-92.
- Van Den Berge, K., S. Broekhuizen & G.J.D.M. Müskens, 2000. Voorkomen van de boommarters *Martes martes* in Vlaanderen en het zuiden van Nederland. - *Lutra*, 43: 125-136.

Sim Broekhuizen
Alterra, Afd. Ecologie en Milieu,
Postbus 47,
6700 AA Wageningen